

تناظر ابداعات جدید در موسیقی، با تکنیک‌های قدیم

دکتر مصطفی کمال پورتراب

با توجه به این که پیشرفت‌های سریع، با کاربرد تکنیک‌های گوناگون موسیقی، در قرون اخیر ظاهراً کلیه ممنوعیت‌های فراوانی را که در دوران باروک (Baroque) و کلاسیک (Classic) و رومانیتیک (Romantic) در مورد پیوند صداها وجود داشت، از میان برداشته و یک پدیده نوظهور در روش به کارگیری آنها ایجاد کرده است؛ بنابراین، لازم به نظر می‌رسد تا به منظور ایجاد ارتباطی تنگاتنگ میان هنر امروز و گذشته، با دیدگاهی بی‌طرف، موضوع مورد بررسی و تحقیق قرار گیرد. به این ترتیب، اگر تمایلات و برداشت‌های هنر جدید، در مقایسه با مشابه آنها در گذشته، با فکری باز و روشن مورد مطالعه قرار گرفته و تجزیه و تحلیل شود، ملاحظه خواهد شد که اغلب این ابداعات، جدید نبوده و در واقع ریشه در گذشته داشته‌اند. به عنوان نمونه، استفاده از هفتم‌های پی در پی همزمان، در آثار دویوسی (Debussy) در قرن بیستم، که کاربرد آن ظاهراً در گذشته ممنوع بود، به وسیله گیوم دو ماشو (Guillaume de Machaut) در قرن چهاردهم به این شکل: نمونه ۱

به کار رفته است.

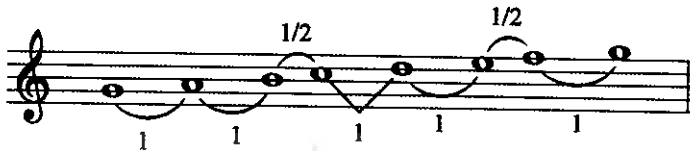
در آثار دویوسی از مقام «پنج درجه‌ای بدون نیم‌پرده» (unhemitonic Pentatonic) که در موسیقی

آسیای شرقی و جنوب شرقی از زمان‌های قدیم وجود داشته، به خاطر ساده و کودکانه بودن تأثیر آن و به منظور تجسم بخشیدن به حالت معصومانه دختر کوچکی با موهای بور، به وسیله شستی‌های (Keyboard) سیاه پیانو که معرف این مقام (Mode) است، استفاده شده است. نمونه ۲

این نت که مربوط به شستی سفید پیانو استثنائاً به وسیله آهنگساز به کار رفته است. دویوسی از مقام میکسولیدین (Mixolydian). نمونه ۳

نیز که یکی از «مقامات کلیسایی» (Church modes) در دوران گذشته بوده است، در یکی از آثار خود به نام کلیسای مغروق (cathedral Engulfed) و همچنین در یکی دیگر از آثارش به نام کلیسای جامع روان، به منظور نشان دادن عظمت و روحانیت، درخشندگی و رنگ‌های گوناگون، آن جلوه‌ها را به طوری که انعکاسشان روی بدنه کلیسا و داخل آن مشاهده می‌شود، با استفاده از «آکوردهای پنجم افزوده» (chords Augmented fifth) مانند نمونه ۴:

تجسم بخشیده است. این آکورد، معمولاً بر روی درجه سوم گام‌های کوچک هارمونیک و ملودیک بالا رونده، تشکیل می‌شود و به خاطر جاذبه‌ای که دارد می‌تواند به دوازده آکورد مختلف دیگر متصل شود.

به این ترتیب که حالت پایگی (root position) آن، می‌تواند به آکوردهای: لا مینور (a minor)، می ماژور (e major)، فا ماژور (f major) و سل دی یز مینور (g sharp minor) متصل شود، مانند نمونه ۵.

تناظر ابداعات جدید...

چنانچه در این آکورد نت سی دی یز را به صورت مترادف (enharmonic) به جای نت دو قرار دهیم، این آکورد به آکوردهای: دودی یز مینور (c sharp minor)، سل دی یز ماژور (major g sharp)، لا ماژور (a major)، دو مینور (e minor)، مانند نمونه ۶

وصل می شود. چنانچه صدای لا بمل به صورت مترادف، به جای سل دی یز قرار گیرد، آکورد دو-می-لا بمل به دست آمده و به آکوردهای فامینور (f minor)، دو ماژور (c major)، ر بمل ماژور (dflat major) و می مینور (e minor) متصل می شود، مانند نمونه ۷.

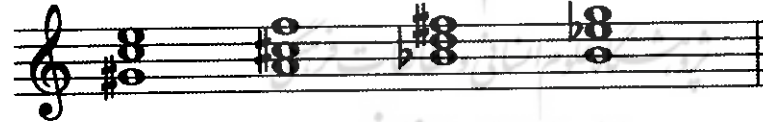
موضوع بسیار جالب توجه دیگر آن است که در یک فاصله اکتاو گام کروماتیک (chromatic) دوازده نیم پرده ای، فقط چهار آکورد پنجم افزوده: نمونه ۸.

وجود دارد که بر روی چهار صدای اول این گام قرار دارند و بقیه تکرارهای آنها هستند. به این ترتیب که آکوردهای پنجم تا هشتم: نمونه ۹

و نهم تا دوازدهم: نمونه ۱۰

به ترتیب معکوس همان آکوردها هستند. به علاوه، از آنجا که آکورد پنجم افزوده، فاصله اکتاو را به سه قسمت مساوی: نمونه ۱۱

تقسیم می کند، این امر باعث ابداع مقامی به نام مقام انتقالی محدود (à transposition limitée mode) شماره یک یا گام تمام پرده (whole tone scale) به وسیله دیوسی شده است که استفاده از آن در آثار او مانند «قایق های بادبانی» (Les Voiles) نمونه ۱۲:

فصلنامه هنر - شماره شصت و سه

کیفیت مبهم و مه‌آلود تصویر آنها را مجسم می‌کند. دویوسی به تکه‌هایی از ملودی که می‌توانستند فضای ویژه‌ای را ایجاد کنند، بسیار دل‌بستگی داشت. آکورد دیگری، از آکوردهای دوران گذشته که در موسیقی قرون اخیر مورد استفاده قرار گرفت، آکورد هفتم کاسته (seventh diminished chord) است. این آکورد را که به علت جاذبه فوق‌العاده‌اش آکورد سرگردان (Wandering) یا آواره (Vagrant) نامیده‌اند، می‌توان به کلیه مایه‌های ماژور و مینور وصل نمود. به این ترتیب که هر آکورد هفتم کاسته تشکیل شده بر روی درجه هفتم لا مینور یعنی آکورد سل دی یز - سی - ر فا را می‌توان به شش آکورد لا مینور - لا ماژور - دو دی یز مینور - ر مینور - می ماژور و فا ماژور وصل نمود، نمونه شماره ۱۳.

با مترادف قرار دادن نت می‌دی یز به جای نت فا، این آکورد به حالت معکوس اول (inversion first) آکورد می‌دی یز - سل دی یز - سی - ر - درآمده و به آکوردهای: فا دی یز مینور - فا دی یز ماژور - لا دی یز مینور سی مینور - دو دی یز ماژور و ر ماژور وصل می‌شود؛ مانند نمونه ۱۴

حال اگر به جای سل دی یز که پایه آکورد است، مترادف آن یعنی لا بمل در نظر گرفته شود، تبدیل به معکوس سوم آکورد سی - ر - فا - لا بمل (آکورد هفتم کاسته مقام دو مینور) خواهد شد که در نتیجه می‌تواند به آکوردهای: دو مینور - دو ماژور - می مینور - فا مینور - سل ماژور و لا بمل ماژور متصل شود، مانند نمونه ۱۵.

و با وجود لا بمل در باس و مترادف قرار دادن دو بمل به جای سی، معکوس دوم آکورد ر - فا - لا بمل - دو بمل یعنی آکورد هفتم کاسته می‌بمل مینور حاصل می‌شود که می‌توان آن را به آکوردهای می بمل مینور، می بمل ماژور، سل مینور، لا بمل مینور، سی بمل ماژور و دو بمل ماژور وصل نمود، مانند نمونه ۱۶.

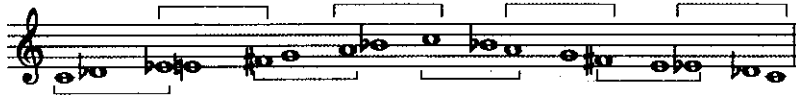

از میان این بیست و چهار پیوند، شماره ششم و شانزدهم که نت هفتم آکورد، نت فا پایه (root) آکورد بعدی است و با علامت (x) مشخص شده، در دوران کلاسیک وین، به وسیله دکتر زوسمان (Sussman) به نام آکورد «وینی» نامیده شده است. از آنجا که این آکورد فاصله اکتاو (octave) را به چهار قسمت متساوی تقسیم می‌کند: نمونه ۱۷

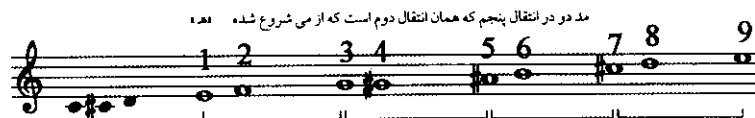
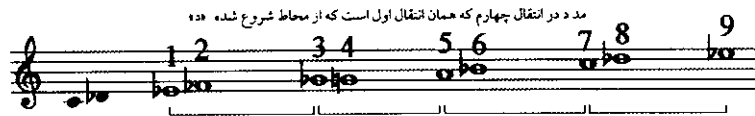
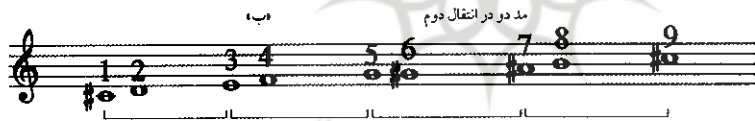

که هر یک از آن قسمت‌ها از یک پرده و یک نیم پرده تشکیل شده است، آهنگساز فرانسوی قرن بیستم اولیویه مسیان (Olivier Messiaen) با استفاده از این امکانات، مد (Mode) های دیگری به نام مدهای انتقالی محدود (Modes of limited transpositions) شماره دو تا هفت را ابداع نموده است.

مد شماره دو که از چهار گروه سه نیم پرده‌ای تشکیل شده است، مانند آکورد هفتم کاسته سه بار قابل انتقال است. این چهار گروه متناظر در حالت گام بالا رونده به ترتیب به صورت نیم پرده و یک پرده و در حالت گام پایین رونده به صورت پرده و نیم پرده هستند، نمونه ۱۸.

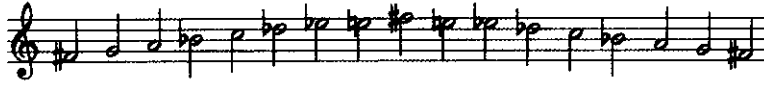

از این مقام در سادکو (Sadko) اثر ریمسکی کرساکف و بعضی از آثار اسکریابین (Scriabin) و راول (Ravel) و استراوینسکی (Stravinsky) گه گاه به صورت گذرا استفاده شده است. این مد که از نت دوشروع شده، فقط از مبنای دودی یز و «ر» قابل انتقال است، نمونه ۱۹.

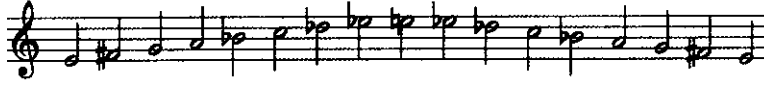

وجود آورده است، نمونه ۲۰

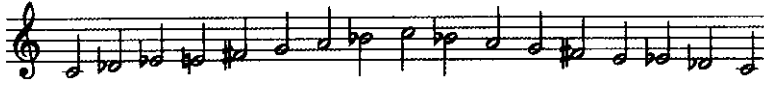
انتقال شماره ۷ که همان انتقال شماره یک است ولی از درجه اول شروع شده است.

انتقال شماره چهار که همان انتقال شماره یک است ولی از درجه دوم شروع شده است.

انتقال شماره چهار که همان انتقال شماره یک است ولی از درجه دوم شروع شده است.

انتقال شماره ۷ که از درجه دوم شروع شده است.

برای روشن تر شدن بستر صوتی این مدها به همراه انتقال (transposition) و همچنین شروع آنها از درجات مختلف، لازم به یادآوری است که نخستین «مد انتقالی محدود» که به وسیله دیووسی، آهنگساز فرانسوی ابداع شده، شش درجه‌ای (Hexatonal) است که بامقایسه با مقام‌های غربی دیگر مانند ماژورها و مینورها که هفت درجه‌ای (Heptatonal) هستند، یک درجه کمتر از آنها دارد. در حالی که «مد انتقالی محدود» شماره دو، هشت درجه‌ای (Octatonal) است که در واقع، اکتاو (octave) درجه اول است. حالت طبیعی «مقام دوم انتقالی محدود» که مبنای آن از نت «دو» است، در حالت بالا رونده (ascending) به ترتیب دارای فاصله‌های نیم پرده، پرده - نیم پرده، پرده - نیم پرده، نیم پرده - پرده، پرده و پایین رونده (descending) آن: (به ترتیب از بالا به پایین) پرده، نیم پرده - پرده، نیم پرده - پرده، نیم پرده - پرده، نیم پرده - پرده است.

بنابراین، در انتقال نخست این مقام که مبنای آن نت دو می‌باشد، درجه اول: نت دو - دوم: ریمل - سوم: می بمل - چهارم: می - پنجم: فادی یز ششم: سل - هفتم: لا - هشتم: سی بمل و درجه نهم (که اکتاو درجه اول است) «دو» می‌باشد؛ یعنی مانند گام‌های دیاتونیک (diatonic) حساب می‌شود ولی در انتقال آنها همیشه درجات گام کروماتیک (scalechromatic) از مبنای دو: (نمونه ۲۱) مورد نظر است.

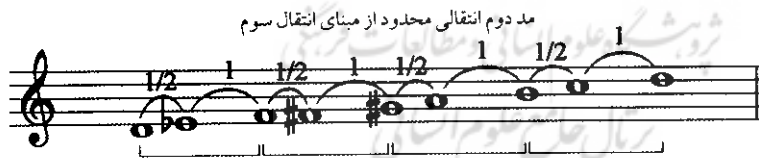
نناظر ابداعات جدید...

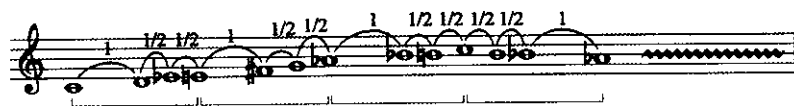
به این معنی که، مفهوم انتقال اول، همان مقام نخست (نمونه ۱۹ الف) است که از نت «دو» شروع شده و انتقال دوم (نمونه ۱۹ ب) از دو دی یز و انتقال سوم (نمونه ۱۹ ج) از نت «ر» و انتقال چهارم، (نمونه ۱۹ د) از «ردی یز» و انتقال پنجم (نمونه ۱۹ ه) از نت می و بالاخره ششم از فا، هفتم از فادی یز، هشتم از سل، نهم سل دی یز، دهم لا، یازدهم لا دی یز یا سی بمل و دوازدهم سی می باشد. بنابراین وقتی انتقال هفتم از مقام دوم، مورد نظر باشد، چون هفتمین نیم پرده از گام کروماتیک (بر مبنای نت دو) فادی یز است؛ این مقام با ترتیب مقام دوم، از فادی یز شروع می شود و چنانچه انتقال چهارم از درجه (degree) دوم مورد نظر باشد، چون انتقال چهارم بر مبنای گام کروماتیک، (نمونه ۲۱) ردی یز (می بمل) است و درجه دوم این مد می است، پس این مد با ترتیب نیم پرده، پرده - نیم پرده، پرده - نیم پرده، پرده - نیم پرده، پرده از نت «می» آغاز خواهد شد. چنانچه در نمونه ۲۰ ملاحظه می شود، هر یک از آکوردهای شماره ۱، ۳، ۵، ۷ و ۹ از هر دو طرف، یک آکورد چهار و شش است که یک فاصله چهارم افزوده (augmented fourth) از پایه آکورد، به آنها اضافه شده و آکوردهای شماره ۲، ۴، ۶ و ۸ (از هر دو طرف) «آکورد هفتم نمایان» (seventh chord Dominant) با حذف پنجم و اضافه شدن فاصله ششم بزرگ به آن نسبت به پایه (root) آکورد است. نمونه ۲۲، ابداع یک ملودی (melody) روی درجه سوم، از انتقال دوازدهم مد دوم، با شروع از درجه سوم آن است. نمونه ۲۲

که بستر صوتی مقام آن مانند نمونه ۲۳ است.

مد شماره «۳» انتقالی محدود (third mode, first transposition) که هریک از سه گروه چهار نوتی آن در حالت گام بالارونده به صورت پرده، نیم پرده، نیم پرده، و در حالت پایین رونده به صورت نیم پرده، نیم پرده، پرده متناظر (Similar) است، نمونه ۲۴.

چهار بار قابلیت انتقال دارد به طوری که بستر صوتی اولی که از دو تا دو -دومی، از دو دی یز تا دو دی یز - سومی از ر تا ر - و چهارمی از می بمل تا می بمل است مانند نمونه ۲۵ که مقامی نه درجه ای (nonatonal) می باشد:

مذسه در انتقال اول

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

مذسه در انتقال دوم

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

مذسه در انتقال سوم

1 2 3 4 5 6 8 9 10

مذسه در انتقال چهارم

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

و بسترهای صوتی: از می تامی - از فا تا فا - از فادی یز تا فادی یز - از سل تا سل - و همچنین بسترهای صوتی: از لا بمل تا لا بمل - از لا تا لا - از سی بمل تا سی بمل و از سی تا سی، تکرار همان قالب‌ها از میناهای درجات پنجم و ششم و هفتم و هشتم و همچنین درجات نهم و دهم و یازدهم و دوازدهم گام کروماتیک هستند. نمونه ۲۶ ابداع یک ملودی بر مبنای انتقال اول را که شروع آن از درجه پنجم مد و پایان آن درجه اول است، نشان می‌دهد.

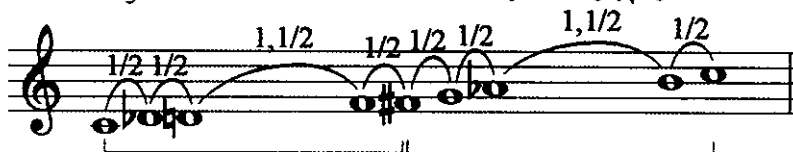
Moderato

هارمونی این مقام (مقام سوم انتقالی محدود) نیز از ترکیب انتقال‌های دیگر آن با شروع از درجات مختلف حاصل شده است، نمونه ۲۷

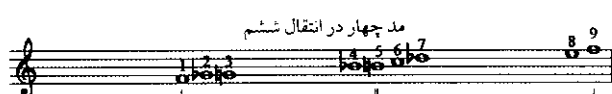
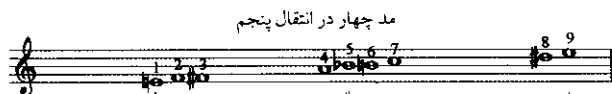
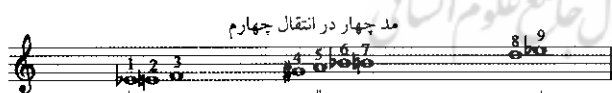
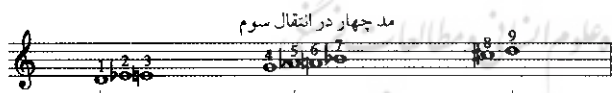
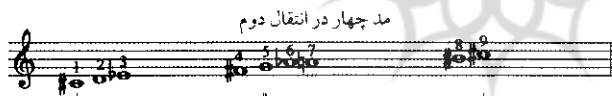
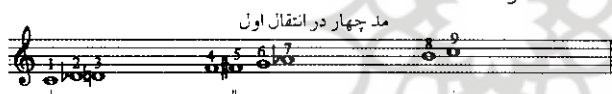
تناظر ابداعات جدید...

که ملودی بخش (part) باس (۱) انتقال اول است و از درجه نهم گام شروع شده و بخش بالاتر از آن (۲) انتقال پنجم است که از درجه هشتم شروع شده و بخش بالاتر از آن (۳) انتقال

پنجم است که از درجه اول آن شروع شده و بخش بالاتر از (۴) انتقال نهم است که از درجه اول آن شروع شده و بخش بالاتر از همه (۵) انتقال اول است که از نت درجه اول شروع شده است. مد شماره چهار، انتقال اول (transposition fourth mode, first) مانند نمونه ۲۸

به طوری که ملاحظه می شود این مقام نیز هشت درجه ای (octatonal) است که در آن فاصله اکتاو (octave) به دو قسمت مساوی شش نیم پرده ای تقسیم شده به طوری که قسمت اول گام آن در حالت بالارونده از چهار فاصله: نیم پرده، نیم پرده، یک و نیم پرده، و نیم پرده و قسمت دوم نیز به همین ترتیب از: نیم پرده، نیم پرده، یک و نیم پرده، و نیم پرده تشکیل شده که البته قسمت بالایی گام آن در حالت پایین رونده، به صورت: نیم پرده، یک و نیم پرده، نیم پرده، نیم پرده، و قسمت پایینی نیز به صورت: نیم پرده، یک و نیم پرده، نیم پرده و نیم پرده است. این مقام، شش بار قابلیت انتقال دارد، به طوری که بستر صوتی اولی، از دو تا دو - دومی، از دو دی یز تا دو یز - سومی، از ر تا ر - چهارمی، از می بمل تا می بمل - پنجمی، از می تا می و ششمی از فا تا فا می باشد، مانند نمونه ۲۹.

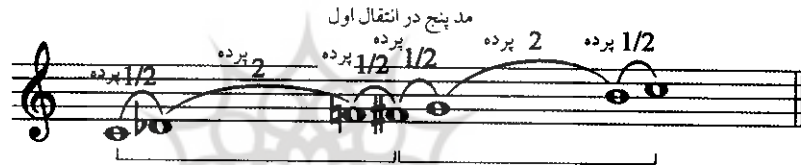

هارمونی این مقام، از ترکیب انتقال‌های دیگر آن با شروع از درجات مختلف حاصل شده است: نمونه ۳۱

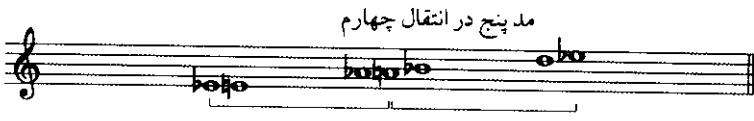
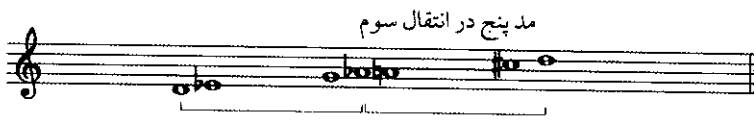
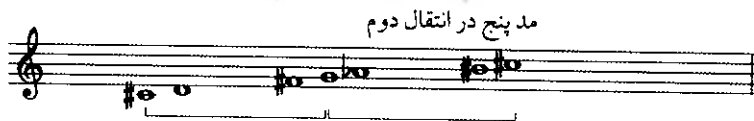
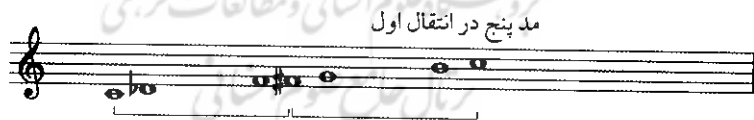

به طوری که ملودی بخش باس (۱) از درجه ششم این مد و ملودی بالای آن (۲) از درجه سوم و بخش بالاتر از آن (۳) از درجه ششم و بخش بالاتر از همه بخش‌ها (۴) از درجه اول این مد شروع شده است.

مد شماره پنج، انتقال اول (fifth mode, first transposition)

این مقام، شش درجه‌ای (Hexatonal) است که در آن فاصله اکتاو به دو قسمت شش نیم‌پرده‌ای تقسیم شده، به طوری که هر یک از قسمت‌های آن چه در حالت بالارونده و چه در حالت پایین‌رونده به ترتیب به صورت: نیم‌پرده - دو پرده - نیم‌پرده است. این مقام نیز شش بار قابلیت انتقال دارد به طوری که بستر صوتی اولی از دو تا دو - دومی، از دو دی یز تا دو دی یز - سومی، از ر تا ر - چهارمی، از می بمل تا می بمل - پنجمی، از می تا می و ششمی از فا تا فا می باشد: نمونه ۳۲.

مد پنجم در انتقال پنجم

مد پنجم در انتقال ششم

نمونه ۳۳ ملودی کوتاهی را که بر مبنای این مد در انتقال اول است، نشان می دهد:

که هارمونی آن از روی هم قرار گرفتن صداهاى شش گانه این مد به صورت هارمونی کوارتال (Quartal) به این شکل خواهد بود: نمونه ۳۴

مد شماره شش انتقال اول (sixth mode, first transposition) نمونه ۳۵

این مقام، هشت درجه ای (Octatonal) است که در آن نیز فاصله اکتاو به دو قسمت شش نیم پرده ای تقسیم شده به طوری که هر یک از قسمت های آن، در حالت بالارونده، به ترتیب به صورت دو پرده مجزا و دو نیم پرده و در حالت پایین رونده به صورت دو نیم پرده و یک پرده و یک پرده است.

این مقام نیز شش بار قابلیت انتقال دارد به طوری که اولی، از «دو» - دومی از دودی یز - سومی از «ر» - چهارمی از می بمل - پنجمی از می و ششمی از فاشروع شده و به فاصله اکتاو تمام می شوند، مانند نمونه ۳۶.

فصلنامه هنر - شماره شصت و سه

مد ۶ در انتقال اول

مد ۶ در انتقال دوم

مد ۶ در انتقال سوم

مد ۶ در انتقال چهارم

مد ۶ در انتقال پنجم

مد ۶ در انتقال ششم

این ملودی (نمونه ۳۷) نیز می تواند بر مبنای مد شماره شش در انتقال پنجم تصور شود:

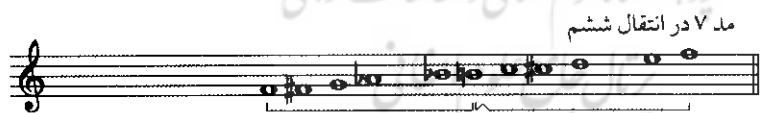
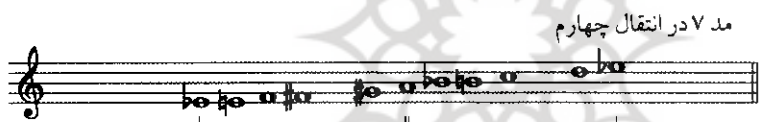
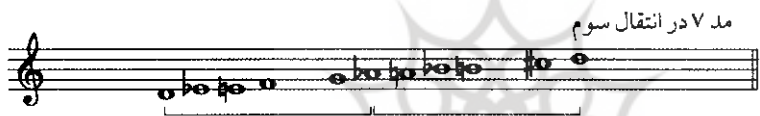
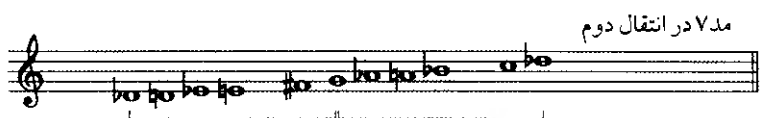
هارمونی سه بخشی مد شماره شش، در انتقال اول به صورت نمونه ۳۸ است

که بخش (Part) پایین آن از درجه چهارم و بخش وسط آن از درجه هفتم و بخش بالایی آن از درجه اول شروع شده است.

مد شماره هفت، انتقال اول (seventh mode, first transposition) نمونه ۳۹.

تناظر ابداعات جدید...

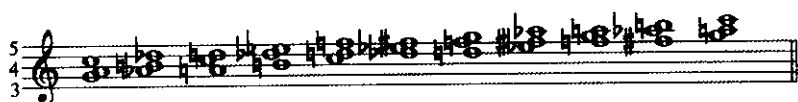
در این مقام ده درجه‌ای (decatonal) نیز فاصله اکتاو به دو قسمت شش نیم‌پرده‌ای تقسیم شده، به طوری که هر یک از قسمت‌های آن در حالت بالا رونده، به ترتیب از سه نیم‌پرده و یک پرده و نیم‌پرده و در حالت پایین رونده، از بالا به پایین به ترتیب از: نیم‌پرده، یک پرده، نیم‌پرده، نیم‌پرده و نیم‌پرده تشکیل شده است. این مقام نیز شش بار قابلیت انتقال دارد به طوری که اولی از مبنای «دو» - دومی، ر بمل - سومی، «ر» - چهارمی، می بمل - پنجمی، می و ششمی از فا شروع شده و به همان نت در فاصله اکتاو ختم می‌شوند، مانند نمونه ۴۰.

نمونه ۴۱ نیز یک ملودی بر مبنای مقام شماره هفت در انتقال دوم است:

هارمونی مقام شماره هفت، در انتقال اول نیز به صورت نمونه ۴۲ می‌آید،

که بخش پایین (۱) از درجه دوم و بخش بالاتر از آن (۲) از درجه چهارم و بخش بالاتر (۳) از درجه هفتم و بخش بالاتر (۴) از درجه نهم و بخش بالایی (۵) از درجه اول شروع شده است. در موسیقی جدید، تکنیک‌های زیاد و پیچیده دیگری نیز به وسیله بزرگان موسیقی ابداع شده است که در بحث‌های آینده خواهد آمد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی